

Лекція №1

Тема: Історичний огляд. Передумови виникнення та розвитку конфліктології.

Конфлікт поєднує у собі філософський, психологічний, соціальний, педагогічний і інші можливі аспекти конфлікту, тому що являється наслідком взаємодії індивіда з оточуючим середовищем.

Теорія і практика суспільствознавства відкидають ідею про розвиток соціальних утворень, структур, систем, у тому числі педагогічних, як безконфліктних. Протиріччя у своїх різноманітних проявах завжди виступали умовами для прогресування або регресування людського буття, тому що просте подолання або усунення перешкод цих протиріч значило б припинення руху і розвитку. Діалектика розглядає протиріччя як джерело розвитку, а конфлікт – останній випадок загострення протиріччя, одна із стадій протиріччя.

Аналіз літератури з проблеми дослідження показав, що конфлікт як розповсюджений феномен соціальної дійсності отримує своє трактування як у загальнонауковому, так і у галузевому аспектах.

Існують різні рівні розуміння поняття “конфлікт”:

життєвий – конфлікт як зіткнення, сварка, бійка;

філософський – конфлікт як крайня форма колізії, як момент у розвитку об’єктивного протиріччя;

соціально-етнічний конфлікт як гостра ситуація, результат зіткнення стосунків особистості і загальноприйнятих норм поведінки людей, соціальних груп, соціальних інститутів, суспільства взагалі; психологічний – конфлікт як зіткнення протилежних сторін, сил, інтересів, потреб, мотивів і установок [23].

“Війна”, “сварка”, “боротьба”, “протиріччя”, “конкуренція”, “опозиція” називаються різними дослідниками (теоретиками і практиками) однаково –

конфліктом. Необхідно також враховувати різне функціональне навантаження поняття “конфлікт” у різних наукових і практичних розробках.

Для того щоб стати перед нами у своєму сучасному виді, конфлікт повинен був пройти досить довгий історичний шлях, і кожне нове століття, кожна епоха привносили в це явище життя щось нове, щось особливе, тим самим усе більше урізноманітнюючи й ускладнюючи його.

А. Я. Анцупов визначає еволюцію конфлікту як поступовий, безперервний, відносно тривалий розвиток від простих до більш складних форм. Вона пов’язана з еволюцією психіки людини, яка розвивалася від несвідомого до підсвідомого, свідомості і надсвідомості [9, 56].

У первісних суспільствах, як нам відомо, примітивне знання існувало у нерозвиненому до поділу на галузі вигляді як «знання про все існуюче». Джерелом конфліктів у первісному суспільстві виступали нерозділені, контрастні явища людського буття протилежної спрямованості: «конкретний вчинок» – «ритуал»; «природне для людини» – «набуте у власному досвіді»; «життя» – «смерть»; «табу» – «потяг до чуттєвості», які ставили перед особою сувору альтернативу вибору: «або–або». У свідомості первісної людини були відсутні принципи поєднання цих протилежностей, ідеї згладжування гостроти протиріччя та інші думки стосовно зниження рівня конфліктності відносин між родом та окремим його представником [108]. Розглядаючи конфлікти у первісному суспільстві, необхідно підкреслити, з одного боку, їх примітивний характер, відсутність наукових здогадок, одноманітність засобів вирішення, а з іншого – важливу роль конфлікту у зародженні ідеї поляризму, бінарності, які ще не усвідомлювалися. Якщо говорити про типи конфлікту у цей час, то це насамперед групові, міжгрупові конфлікти. Можна стверджувати, що конфлікт у первісному суспільстві – це необхідність, насамперед для того щоб вижити, змагання із силами природи. У конфлікті людини і природи зіткнення активної людини і самодійсної природи створює нові можливості врегулювання природних катаклізмів і можливість для людини навчатися життю у природи.

Виникнувши з першими людськими спільнотами, конфлікти були повсякденними явищами і довгий час не були об'єктом наукового дослідження.

Розглядаючи еволюцію поняття конфлікт, необхідно зазначити, що розвиток цього поняття може бути підпорядковано певним етапам. Так, М. С. Міріманова вказує на такі основні етапи вивчення конфлікту: донауковий, або філософський; монодисциплінарний, тобто коли кожна наука самостійно досліджувала конфлікт; і міждисциплінарний, коли починаються спроби створення дисциплін, що комплексно досліджують конфлікт. Ці етапи охоплюють різні за тривалістю періоди. На початку ми зупинимося на філософському або донауковому етапі вивчення конфлікту.

Донауковий етап – найбільш тривалий етап, що охоплює період від епохи античності і майже до кінця XIX ст., коли філософи прагнули зрозуміти, у чому сутність війн і їхню роль у житті людини й суспільства.

Перші дослідження цієї проблеми, що дійшли до нас, відносяться до VII–VIII ст. до н.е. Аналіз категорії “конфлікт” необхідно розпочати з ретроспективи філософських досліджень. Так, китайські філософи того часу вважали, що джерело розвитку всього існуючого складається із взаємовідносин притаманних матерії позитивних (янь) і негативних (інь) сторін, які знаходяться у постійному протистоянні і призводять до конфронтації їх носіїв. Погляди на проблему конфлікту відображені у багатьох моральних проповідях Конфуція – давньокитайського мислителя. Він стверджував, що злобу і зарозумілість породжують нерівність і несхожість людей, що користь, прагнення вигоди, брехливість, лестощі заважають спілкуванню. Навпаки, корисними, на думку Конфуція, є вимогливе ставлення до себе, поблажливе ставлення до інших, шанобливе до вищих і старших, доброзичливість до простих і малих. Основне твердження Конфуція у тому, що необхідно платити за зло по справедливості, а за добро – добром [113, 11].

У Давній Греції погляди на конфлікт будувалися на основі філософського вчення про протилежності, їхню роль і виникнення речей. В античних суспільствах знання щодо причин виникнення, природи конфліктів, способів їх замирення спочатку містилися у висловлюваннях, повчаннях, проповідях пророків і мудреців [113, 13].

У вченнях відомих грецьких мислителів Геродота, Геракліта, Демокрита, Платона, Аристотеля у неявній формі містилися знання щодо окремих сторін виникнення і розв'язання конфліктів.

Античні філософи розглядали конфлікти як найважливіший і необхідний атрибут громадського життя й розвитку.

Так, Геракліт з Ефесу вчив, що боротьба протилежних сил вічна, а протилежності віддзеркалюють непримиренність полярно спрямованих сил космічного масштабу. Конфлікти, за Гераклітом, носять всезагальний, космічний характер, їх замирення є тимчасовим явищем, а боротьба – вічною [113, 12].

Геракліту заперечував відомий історик і знавець військової справи Геродот, за яким універсальність конфліктів у суспільстві знімалася свідомим розумінням людьми негативних наслідків війн та міжособних чвар. Він стверджував, що «ніхто не є настільки нерозсудливий, щоб надавати перевагу війні перед миром. Під час війни батьки хоронять дітей, а під час миру – діти батьків» [192, 25].

У подальшому Епікур (341–270 до н.е.) розвиватиме цю думку і вкаже, що негативні, руйнівні наслідки війн та конфліктів між спільнотами мимоволі примусять людей жити в умовах тривалого миру. Ця утопічна ідея, незважаючи на те що реальне життя руйнувало нездійсненні мрії такого роду, виявила велику привабливу силу, а утопії такого роду виникали знов і знов. Цей факт підтверджує те, що серед античних філософів не було спільної думки щодо розуміння ролі протиріч, боротьби і конфліктів [192, 25].

Демокрит із Абдер звертав увагу на збройні конфлікти внутрішнього та зовнішнього типу і проголошував, що «міжособна війна – зло для обох сторін,

це однакове лихо для переможців і переможених». Заслугою Демокрита слід визнати виявлення ним економічного підґрунтя збройних конфліктів. Його супротивник за філософськими уподобаннями Платон розрізняв конфлікти між грецькими спільнотами та конфліктами між греками і варварами. Тому й збройна боротьба у Платона мала два значення – війна («полемос») між греками й варварами та «домашня сварка» («стадіз») як різновид громадянської війни. На відміну від Геракліта, який по суті виправдовував війну, Платон розглядав її як велике зло [192, 26].

Але не тільки війна потрапляє у поле зору античних філософів. Цікаві думки про конфлікт, пов'язані із державним ладом, можна знайти у Аристотеля, який стверджував, що держава є інструментом для примирення людей. Аристотель висловив низку думок щодо ролі конфліктів у житті людей. Він вчив, що джерело конфліктів – у відмінностях між людьми, причинами конфліктності є порушення справедливості у розподілі власності та почесностей, але конфліктне зіткнення водночас примушує їх змінюватися і ставати більш справедливими і поміркованими [192, 26].

Враховуючи все вищевикладене, ми прийшли до висновку, що стосовно конфліктів у епоху античності завжди існували дві протилежні точки зору. Одна з них базувалася на вченні давньогрецького філософа Геракліта, який розглядав зіткнення і злиття протилежностей як джерело розвитку. Його вчення створило відповідну психологічну установку на сутність конфлікту, яка пізніше знайшла відображення у низці теорій. На відміну від нього Платон розглядав конфлікти як негативне явище і припускав, що принципово можливо вибудувати такі стосунки, коли конфліктам не тільки не буде місця, але й сам розвиток буде здійснюватися без боротьби і протиріч. Якщо простежити історію філософської думки з давніх часів і до нашого часу, то можна побачити, що ставлення до конфліктів головним чином підпорядковано точкам зору цих двох філософів.

Таким чином, ще древні філософи прагнули зрозуміти роль конфлікту в житті людей, і хоча поняття “конфлікт” ще не існувало, говорячи про

суперечки і протиріччя, античні мислителі, як ми вище зазначили, по-різному їх оцінювали. Отже, ми бачимо, що у цей період формуються дві полярні думки щодо поняття “конфлікт”, одні філософи наголошують, що у конфліктах народжується істина, інші засуджують сварки і всіляко радять їх уникати, тобто усвідомлюється тема “бінарності”, “поляризму”. У контексті проблеми визначення конфлікту ця властивість може бути визначена як біполярність, що означає і взаємопов’язаність, і взаємопротилежність одночасно.

Підсумовуючи все вищезазначене, можна стверджувати, що у античних суспільствах виникають перші наукові здогадки щодо ролі конфліктів у соціальному середовищі, визнання матеріальних та особистісних причин виникнення, але суб’єкт конфлікту ще був невиразний, а поняття динаміки і структури конфлікту не розглядалося взагалі. Нерідко конфлікт ототожнювався з боротьбою сил космічного масштабу та вважався у суспільстві неминучим. Із робіт філософів античності стає зрозуміло, як йшов розвиток соціальних відносин, як змінювалися оцінки у сприйнятті конфлікту і як поступово на цьому шляху з’являлися передумови наукового розуміння конфлікту. На наш погляд, різноманітність думок провідних філософів того часу щодо конфлікту була провісником міждисциплінарного вивчення конфлікту у майбутньому.

В епоху Середньовіччя підґрунтям конфліктів вважалася протилежність між тілесним та духовним у людині, між двома “градами” – небесним та земним. У творах найбільш відомих представників релігійно-філософської думки Аврелія Августина Гіппонського Блаженного і Фоми Аквінського стверджувалося, що намагання поєднати ці конфліктуючі протилежності рівносильне великому гріху – ересі. Тобто стверджувалася ідея «асиметричного» ставлення до протилежних позицій і надання переваги духовному та небесному за всіх обставин.

Характеристика поняття конфлікт у епоху Середньовіччя ще мало чим відрізняється від трактування поняття у попередні історичні епохи. Ми так

само бачимо мотив боротьби протилежностей, але вже на релігійному підґрунті, незмінним залишається і патріархальний уклад життя у середньовічній родині, але як вже зазначалося міра суб'єктності особистості зростає і прямо пропорційно зростає кількість конфліктів, звідси і виникнення такого явища, як інквізиція, незліченні катування і страти тих, хто намагався відстоювати свої погляди.

Таким чином, важливою особливістю ідей про конфлікт у епоху Середньовіччя була їхня релігійна спрямованість.

Складні і суперечливі оцінки конфліктів дала епоха Відродження – період інтенсивного культурного і ідейного розвитку держав Західної і Центральної Європи, перехідний від Середньовіччя до Нового часу. У епоху Відродження відбувається частковий поворот до особистості людини, підкреслюється її цінність і тим самим розглядається конфлікт як власне феномен людських стосунків.

У той час з різким осудом соціальних зіткнень і збройних конфліктів виступали такі відомі гуманісти, як Т. Мор, Еразм Роттердамський, Ф. Рабле, Ф. Бекон [85].

Отже, епоха Відродження вклала у трактування поняття конфлікту нові характеристики, і взагалі знаменується як епоха звернення до людської особистості, її почуттів, прагнень, що втілювалось у літературні, наукові, мистецькі пам'ятки цієї епохи. Слід підкреслити, що головне, на що необхідно звернути увагу при аналізі цієї історичної епохи, це конфлікти у людських стосунках.

У Новий час увагу мислителів привернули соціальні конфлікти, які супроводжували динаміку розвитку суспільства. В епоху панування буржуазних відносин мислителі приділяли головну увагу конфліктам між великими групами людей – соціальними класами, суспільними прошарками, а також між державами. Високий запал конфліктної взаємодії впливав з протилежності та непримиренності позицій цих великих суб'єктів, а розв'язання конфліктів було віднесене до прерогатив держави.

Монодисциплінарний етап. Цей етап характеризується тим, що всі дослідження були орієнтовані на вирішення завдань в рамках однієї науки.

Психологічна традиція вивчення конфліктів є найбільш розвиненою з усіх наукових дисциплін, що вивчають конфлікти. Про це свідчить постійний довготривалий інтерес психологів до конфлікту, а також різноманітність теоретичних та практичних робіт на цю тему. Одним із перших, хто звернув увагу на внутрішньоособистісні протиріччя, а також вказав на необхідність з'ясування причин міжособистісних конфліктів у сфері несвідомого був Зігмунд Фрейд. Його роботи освітили корінні питання внутрішнього світу особистості, її спонукань і переживань, причин щирсердечних надламів, ілюзорних уявлень людини про саму себе і оточуючих. За Фрейдом, людина знаходиться у стані постійного зовнішнього і внутрішнього конфлікту з навколишнім світом у цілому. “Конфлікт... – у психоаналізі споконвічна і постійна форма зіткнення протилежних принципів, потягів, амбівалентних прагнень тощо, у яких виражається суперечливість природи людини” [180, 149].

У 1820 – 30 рр. конфлікт привертає увагу соціальних психологів. На думку американського соціального психолога У. Макдугалла, конфліктів у суспільстві неможливо уникнути, тому, що людині притаманні вроджені інстинкти.

У 1960 – 70 рр. починає формуватися самостійний напрямок з вивчення переговорного процесу як частини конфліктної взаємодії. Розробляється технологія переговорного процесу.

Конфлікт у соціальній теорії – зіткнення інтересів, мотивів, тенденцій, суб'єктів суспільного життя. В межах системи як певної цілісності елементи (складові частини) знаходяться в конфлікті з іншими елементами системи за умови, що “відкрите виявлення” інтересів, мотивів, цілей одних елементів системи за необхідності активізує дії протилежних інтересів, мотивів системи. Зародження конфлікту можливе лише тоді, коли в межах цілісної системи на одному рівні знаходяться неідентичні у своїх виявах елементи;

відповідно конфлікт визначається як певна об'єктивація взаємодії неідентичних елементів

Міждисциплінарний етап. Конфліктологія як самостійна дисципліна починає своє оформлення на Заході з кінця 50 – х років ХХ століття. Особливий вплив на її розвиток здійснила друга світова війна. Перехід до міждисциплінарних досліджень у пострадянській конфліктології починається у 1990 роки, коли з'являються дослідження такого типу і відбувається конференція з конфліктології у м. Красноярськ.

Періодизація вітчизняної конфліктології

Рис.1 Періодизація історії вітчизняної конфліктології.

Говорячи про розвиток конфліктологічної думки в Україні, слід наголосити, що її становлення пройшло через певні етапи, пов'язані із соціально-історичними, економічними та політичними чинниками.

Перший етап (до 1924 р.) характеризується зародженням і розвитком практичних та наукових знань про конфлікти, але як спеціальний об'єкт дослідження конфлікт не виокремлюється.

Другий етап - 1924-1989 рр. Конфлікт починає вивчатися як самостійне явище в межах спочатку двох (правознавство, соціологія), а до кінця періоду - одинадцяти наук. Другий етап охоплює 4 фази:

1924—1934 рр. — збільшення кількості публікацій у різних дисциплінах;

1935-1948 рр. - повна відсутність публікацій у зв'язку з війною і репресіями;

1949-1972 рр. - повернення інтересу до проблеми конфлікту, поява наукових робіт (25 кандидатських дисертацій з явним переважанням робіт з мистецтвознавства);

1973-1989 рр. - поява докторських дисертацій з даної проблематики.

Третій етап - з 1990 р. до цього часу. Конфліктологія виокремлюється як самостійний науковий напрям і навчальна дисципліна. З'являються спроби розробити парадигму конфліктології як науки на основі різних підходів: міждисциплінарного, системного, особистісно-соціально-діяльнісного, емпіричного і ситуаційного.

Існує декілька моментів, що відрізняють зарубіжну (переважно західну) конфліктологію від вітчизняної. По-перше, за кордоном теорія конфлікту почала формуватися ще в XIX ст. По-друге, зарубіжна конфліктологія представлена значно ширшим спектром підходів до предмета, що вивчається. Лише у США з кінця 1960-х рр. конфлікти вивчають десятки дослідних центрів і кафедр в найбільших університетах. Здійснюється підготовка фахівців рівня «бакалавр» і «магістр» з конфліктології, ви-

дається декілька спеціалізованих журналів. Але, мабуть, найголовніша відмінність полягає в тому, що західна конфліктологія має переважно прикладний характер розвитку.

Перші вітчизняні публікації, присвячені безпосередньо проблемі конфлікту, з'явилися лише у 1915-1920-х рр. Вітчизняні соціальні мислителі, відчуючи вплив зарубіжних течій, також: відобразили своєрідність російського суспільства початку ХХ ст.

П. Лавров і М. Михайлівський, представники так званого суб'єктивного ідеалізму, головною рушійною силою і мірилом прогресу визнавали особу, її всебічний розвиток у співпраці з іншими людьми. Звідси вони виводили необхідність запобігання конфліктам між особою і суспільством; стверджували, що прогресу сприяє не боротьба за існування, а взаємодопомога і солідарність людей. Схожі теоретичні положення лежали в основі соціологічних концепцій ідеологів народництва - М. Бакуніна, П. Кропоткіна, П. Ткачова.

М. Ковалевський, спираючись на поширення порівняльно-історичного методу, також убачав суть соціального прогресу в зміцненні солідарності між людьми. При цьому він орієнтувався більше не на особу, а на соціальні групи і класи, прагнув виявити ідеї рівності та справедливості. Своє бачення проблеми соціального конфлікту висловлювали вітчизняні прибічники марксизму - представники і ортодоксального (Г. Плеханов, В. Ленін) і «легального» (П. Струве, М. Туган-Барановський) напрямку.

Перші вітчизняні публікації, присвячені дослідженню безпосередньо предмета конфлікту, з'явилися на початку 1920-х рр. У них проблема конфлікту вперше виокремлюється як самостійна, у назвах праць з'являється категорія «конфлікт» і її похідні (К. Тахтарев, В. Бехтерев, А. Звоницька, Л. Карсавін). У 1924 р. було опубліковано працю П. Гриффіна і М. Могилевського, присвячену трудовим конфліктам в організаціях. Але вона більшою мірою мала психологічний характер. Через політичні причини надалі спостерігається реальне знищення вітчизняної конфліктології та

встановлення панування ідеології «безконфліктності» соціалістичного суспільства.

Починаючи з 1934 р. спостерігається повна відсутність публікацій, присвячених вивченню конфлікту.

У колишньому Радянському Союзі конфліктологічна традиція була практично відсутня. Існування конфліктів припускалося у найкращому разі в царині міжособистісних відносин, які вивчала соціальна психологія, у дисциплінарному просторі якої й зосереджувалися переважно вітчизняні конфліктологічні праці. Ще одним напрямком, в якому припускалося розроблення конфліктологічної тематики, була «критика буржуазної соціології». Незважаючи на ідеологічну заангажованість, ці праці все ж таки давали уявлення про деякі ідеї західних конфліктологів.

Ситуація кардинально змінилася після того, як колишнє «безконфліктне» радянське суспільство вибухнуло безліччю конфліктів - глобальних, регіональних, локальних, економічних, політичних, етнічних, конфесійних тощо. Вітчизняне суспільствознавство виявилось повністю обеззброєним перед цими процесами. У відповідь на запит; точніше, невідкладну вимогу, соціальної реальності буквально за кілька років було здійснено значну роботу з формування вітчизняного конфліктознавства у розшматовуваних конфліктами новопосталих країнах колишнього Радянського Союзу. Виник ряд наукових центрів з вивчення цієї тематики, які об'єднують і координують учених: різної фахової" підготовки. Це, зокрема, створений при Інституті соціології Російської академії наук Центр з вивчення конфліктів, який видає спеціальні бюлетені. Першою серйозною спробою розбудови конфліктологічної теорії стала книга А. Дмитрієва, В. Кудрявцева та С. Кудрявцева «Вступ до загальної теорії конфліктології», яка вийшла друком у 1993 р.

Доволі інтенсивно почала розроблятися конфліктологічна проблематика і в Україні., зокрема в Інституті соціології НАН України.,' в Інституті дослідження проблем молоді та в інших наукових центрах. У 1993 -1994 рр. у Чернівцях

було проведено широкомасштабні конференції, присвячені проблемі соціальних конфліктів, опубліковано збірники тез доповідей на цих конференціях.

Проте велика кількість розробок не може замінити відсутності загальних концептуальних засад, які дозволили б побачити спільні витoki, механізми виникнення соціальних конфліктів в Україні. Без такого концептуального метатеоретичного опрацювання «зависають у повітрі» й численні емпіричні дослідження стану громадської думки, оскільки не завжди зрозуміло, що й навіщо вимірюють і про що свідчать ті чи інші відсотки.

Не замінить такого концептуального опрацювання й опанування західної конфліктологічної традиції, яка, природно, будувалася на вивченні конфліктів іншого суспільства, з іншими традиціями. ГОЛОЕ на відмінність полягає в тому, що західна конфліктологічна сучасна парадигма відображає конфлікти стабільного громадянського суспільства, якого ми ще не маємо.

Тому насамперед необхідний розгляд особливостей розвитку конфліктів в українському суспільстві з притаманною йому економічною, політичною, духовною специфікою.

Нині в Україні виділяють такі проблеми в галузі конфліктології:

- напрацювання категоріального та понятійного апарату з основ конфліктології, створення наукової бази, що дозволить викладати конфліктологію у вищих навчальних закладах як одну з важливих та необхідних наук;
- інтеграція гуманітарного, медико-біологічного й технічного підходів у дослідженні конфліктів і пошук індикаторів їх раннього виявлення з використанням сучасних системно-математичних методів, ЕОМ;
- підготовка фахівців для наукового та практичного дослідження проблем прогнозування, розв'язання конфліктів та запобігання їм, створення спецгруп практиків-конфліктологів;
- вивчення та запозичення кращого світового досвіду з конфліктології за допомогою організації та проведення міжнародних конференцій,

симпозіумів, тренінгів, направлення фахівців до інших країн для ознайомлення з набутим досвідом за сприяння Міжнародного фонду «Відродження»;

- організаційно-дослідна робота зі створення підручників і методик для практичних порад щодо розв'язання конфліктів та запобігання їм.

Місце конфліктології в системі наук.

Конфліктологія сягає корінням філософії та активно взаємодіє з іншими дисциплінами. На сьогоднішній момент більша частина конфліктологічних досліджень відбуваються у соціології та психології. Конфлікт є предметом вивчення педагогіки, соціобіології, політичних наук, правознавства, військових, історичних наук, математики, мистецтвознавства.

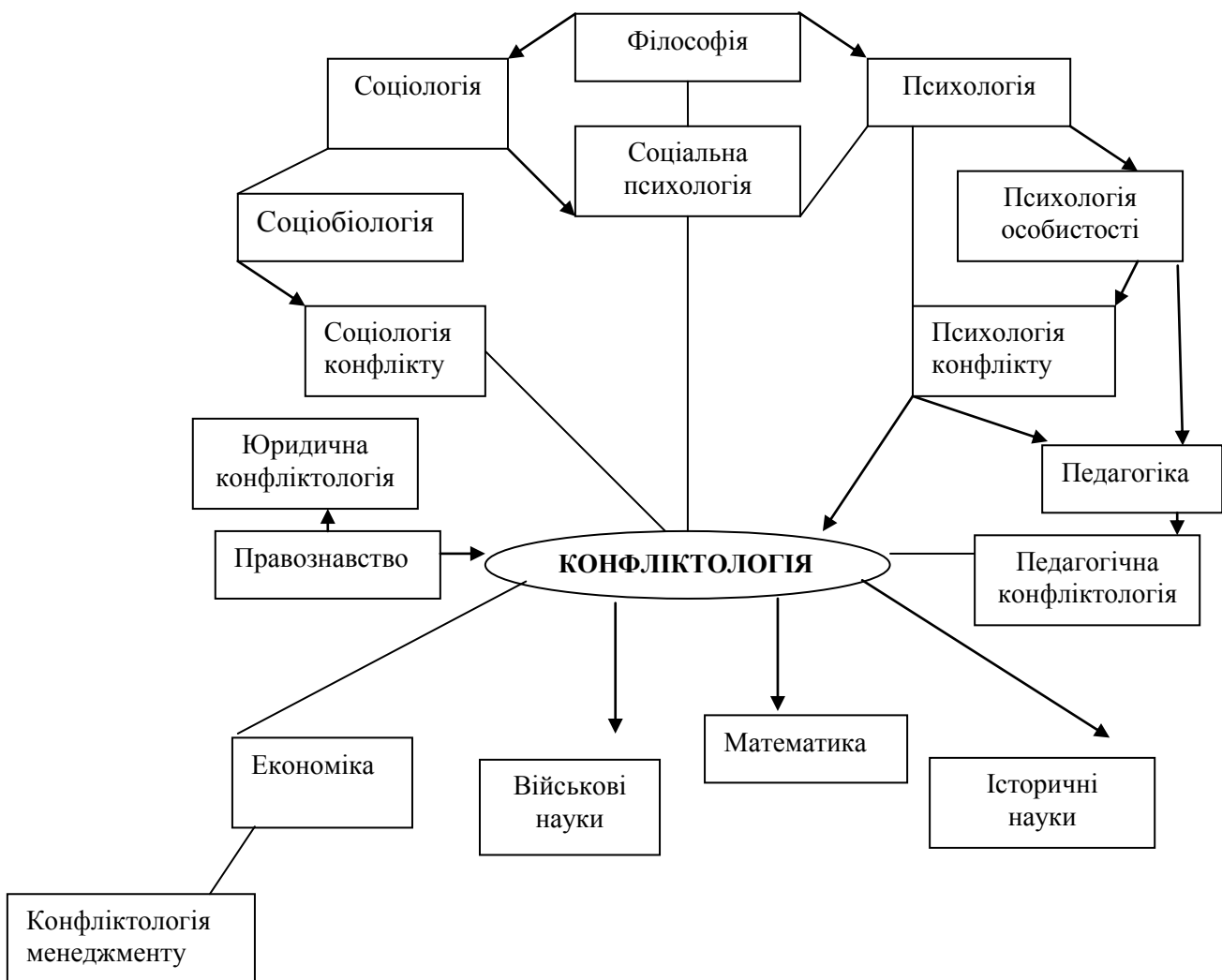

Рис.2. Місце конфліктології в системі наук